

ג נ ז י ם

קובץ לתולדות הספרות העברית בדורות האחרונים

א

בעריכת: ג. קרסל

אגודת הסופרים העברים בישראל - הוצאת "מסדה" בע"מ

תל-אביב, תשנ"א / 1961

שיח העתים

א

כעלות לפנינו שם אשר ברש וזכרו, יעלה לפנינו כמאליו דיוקנו של המספר שבו, וישתרשרו לעינינו סיפוריו לסוגיהם ולעניניהם, וככל אשר נתן בהם את מעיינינו, עשויות להתעלם או להדהות שאר הבחינות שבו, ואנו כאותם השוחים על בור המים ושותים נוזליו לרויה, ואינם רואים בלתי-אם עיגולו או ריבועו של הבור ושוכחים מאמרם, כי אין הוא מתמלא מחוליתו, אלא מכל המשתפע אליו מעברים. ומן המשל אל הנמשל: גם הבנת מרכזו של הסופר מחייבת בינה בקוי היקפו — המשורר והמתרגם, המבקר והעורך, המורה והפדגוג, המרצה והעסקן — כל שכן שקוי היקפו אלה טוענים, אחד אחד, צד ראוי של חשיבות לגופה. ואם לנקודת-השילוב שבין מרכזו והיקפו, הרי כבר הרמיוזנו עליה הסופר עצמו בשמה של אחת מאסופות סיפוריו: שיח-העתים. אסופה זו כוללת, כנודע, את חטיבת הנובילות ההיסטוריות שלו, והיא עשויה שבעה ציוני דרך הפזורים, במרחקים גדולים, על-פני מסילת תולדתנו הארוכה. המספר שיריעת סיפוריו נכבשה, רובה ככולה, לשני מחוזות, המחוז האחד הוא בית ילדותו ונעוריו כגולה והמחוז האחר הוא בית שחרותו וימי-עמידתו בארצנו, ראה, לאחר תיאורה של הוויית-כפל זו, לגלות את ייחוסה, באופן שפסע, פסיעות רהוטות, לאחורי ההווייה הזאת — למן גורל החכם הישיש בצל גרדומה של הגיסטאפו, דרך הסוחר שנרצח לאור ההשלייה של פראנץ יוסף, עד למקדש-השם כימי טבח גונטא, וממנו לפרקי אחרון ההומניזמוס ולכטיו, דרך גירוש ספרד עד מורדי הבית השני, וכלה בראשון מלכי-ישראל. ואם נעיין נבין, כי לא בלבד האסופה הזאת, אלא כל סיפוריו כולם עשויים, בסופו-של-דבר, כדרך שיח-העתים.

ב

והיסוד של שיח-העתים כשם שחילחל דרכו בסיפור, כך הוא מחלחל את שאר דרכיו. כעורך ידע להפעילו יפה-יפה, החל ב,הדים', שהוא עד עתה מופת לשיח-הדורות, וכלה ב,עתידות' שהטעימו את קהל-הצעירים טעמה

של בחינת דור לדור יביע אומר. ודומה, כי כרחו וצרכו של היסוד ההוא וחובת-טיפוחו הבשילו בו ביותר בפתח התמורה הגדולה בחיי-העם, על שני קצות קטביה, הכליה והתקומה, וכל שהיה קרוב אצלו ידע, עד מה הכעייה הזאת מילאה בתי-נפשו. לצלה ולאורה נבלטה לו הסכנה הגדולה, סכנת הניתוק והשיכחה, ונתעורר ואף עורר עליה בויכוח על תפקידה של ספרותנו, ויכוח ששמו וענינו (שבט או עם) יוצאים ללמד עליו, ואין צריך לומר מה היתה הכרעתו של בעל שיחה-העתים באותו ויכוח, החוזר ומנסר, בגלגולים שונים, עד עתה. בעל אמונה החלטית במדינת ישראל — (ודאי מעטים זוכרים, כי בימי החנק של הספר הלכן דרש להקמת ממשלה בגולה כדרך כמה ממשלות של עמים נדכאים בימים ההם, ואף הצטרף לאירגונה) — ובעל אמונה החלטית בתרבות העברית, ראה את המדינה ותרבותה כמצבר הכולל של כוחות העם על מלוא נכסיהם לדורותיו. מתפיסתו זו נשתלשלו לו כמה מסקנות, להלכה ולמעשה. הרי, למשל, מסקנה אחת — הדאגה להצלת אוצרה של לשון-הדיבור, לשון יידיש, כפי שנשמר בזכרונם של דובריה, ושלא הגיע אלא בחלקו למטבע שבדפוס. והרי, בעיקר, מסקנה אחרת — הדאגה להצלת זכרם של סופרי הדורות האחרונים וספרותם, בין על דרך שמירת עזבוניהם ושאר אביזרי יצירתם, בין על דרך רישום מפורט של מה שנכתב בידם ועליהם. מסקנה זו נדרשה הלכה למעשה בהקמת המכון הכימיביביליוגרפי, גנזים, שהוא היה יוזמו ואף נאמן לו עד מותו, ושעל כן נקרא גם המוסד על שמו, להיות זכרו מאיר את נתיבי-פעולתו.

ג

בפרוס שנת העשור לקיומו של המכון, גנזים, ניתן לברך על עשייתו המרובה, אולם גם בהיותה התחלה גדולה, אך התחלה היא. ולא עוד, אף שנקבעו גבולי טיפולו של המכון בסופרי הדורות האחרונים וספרותם, ונקבעו למראשית ההשכלה לפי הקונצפציה המקובלת, הסובלת ערעור, הרי הגבולות נפרצים כממילא. לאמור, הרחבת הטיפול על הספרות העברית הפולית על זרמיה בדורות אחרונים מתקדמת כמאלה. ולא עוד, הרחבה גוררת הרחבה — אסיפת החמרים להבנת כל הספרות העברית על זרמיה, תחייב אסיפת חמרים מעבריה — הספרות בלשונות היהודים ועיקרן יידיש, ואף הספרות בלשונות-לעז ששימשו, שימוש-עראי,

את העם לשמו. הרחבה זו, שראשיתה תהא כלילת ראשי זרמי ספרותנו בדורות האחרונים תהא גם ברוח הגותו האחרונה של אבי-המוסד. כדרכנו מישיבת, גנזים', סיפר אשר ברש על שפיר-הסיפור שנירקם בו, והוא סיפור שנועד להיות כליל-סיפוריו, ויריעתו עתידה היתה שתתפשט על המשולש של סביבי-גידולו, למן קהילת ברודי דרך קהילת לבוב עד קהילת ז'ולקיב וקהילת בלזא, מרכזים של שלוש התנועות הגדולות, כשהדמויות הראשיות — ר' שלום מבלזא, ר' משולם יעקב אורנשטיין ור' נחמן קרוכמל — פועלות ומפעילות מאחורי-הפרגוד. לא זכה הוא ולא זכינו אנו לאותו סיפור, אבל רעיונו דין שינהיר את תודעתו של המוסד הקרוי על שמו, משל נתלה מעליו פנסו של שיח-העתים.

(י' סיון תש"ד)